

19. YÜZYIL OSMANLI KENT KÜLTÜRÜNDE SELANİK’TE KAMUSAL MEKANLAR; BAHÇELER: BEŞÇINAR (MEMLEKET/MİLLET), BEYAZ KULE (İTTİHAD) VE PAŞA BAHÇESİ

Öğr. Gör. Dr. Neval Konuk HALAÇOĞLU*

Öz

Günümüzde sınırlarımız dışında kalan Yunanistan Selânik’te Tanzimat sonrası süreçte inşa edilen kentsel mekânlar “Millet Bahçelerinin” kullanımları ve inşa amaçlarına ilişkin tespitler yazımızın içeriğini oluşturmaktadır. Osmanlı’nın son dönemlerinde yeni bir eğlence ve gezi mekânı olarak düzenlenen Selânik’teki Beşçınar (Memleket/Millet), Beyazkule (İttihad) ve Paşa Bahçeleri’nin yapım kararları, kullanım biçimleri ile Osmanlı sonrası süreçte bölgede yerinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı sonrasında, devlet ve toplum yapısındaki değişikliklere bağlı olarak ortaya çıkan yeni yapılar, toplumun o zamana kadar karşılaşmadığı anıtsal işlev, biçim ve plân şemalarına sahip ağırlıkla neo-klâsik formda kamusal binalar olarak ortaya çıkmıştır. Kamusal alan, yalnızca modernitenin getirdiği yenilik/değişimler için değil, mekânsal olarak kentlerin ve sosyolojik olarak bireyin kendini nasıl ürettiğinin/tanımladığının araştırılması için önemli bir alandır. Yeşil alan, toplumun kamusal alanlardaki yansımalarının görünür bir biçimidir. Osmanlı yöneticileri 1860’lı yıllara gelindiğinde mimari üretimin siyasal alandaki önemini kavramış, ancak bu mimari değişim kenti bütünüyle kapsayamamıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan “Millet Bahçeleri” ise konumları, işlevleri, inşa kararları ve süreçleri ile farklı bir kent mekânı oluşumunun izlerini taşımaları açısından halkın ilgi odağı haline gelmiştir.

Anahtar kelimeler: Balkanlar, Selanik, Millet Bahçeleri, Peyzaj, Osmanlı Mimarisi.

Geliş Tarihi: 19 Ocak 2021 - Kabul Tarihi: 01 Şubat 2021.

Atıf Bilgisi: Neval Konuk Halaçoğlu, “19. Yüzyıl Osmanlı Kent Kültüründe Selanik’te Kamusal Mekanlar; Bahçeler: Beşçınar (Memleket/Millet), Beyaz Kule (İttihad) ve Paşa Bahçesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 127, Sayı: 251, İstanbul 2021, s. 289-308.

* Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, neval.konuk@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9322-0541.

**Public Spaces In Thessalonica In The 19th Century Ottoman
Urban Culture; Gardens: Bescinar (Memleket/Millet), White Tower
(İttihad) And Pasha**

Abstract

The areas that were built in the post-Tanzimat period in Thessaloniki, Greece, which is outside our borders today, and the areas for the use and intended use of the spaces "National Gardens" are in the continuation of our article. The construction decisions of Beşçınar (Homeland/Millet), Beyazkule (İttihad) and Pasha Gardens in Thessaloniki, which were organized as a new entertainment and travel place in the last period of the Ottoman Empire, were evaluated on site in the post-Ottoman period. After the 1839 Tanzimat Edict and the 1856 Reform Edict, the new structures that emerged depending on what was written in the state and social structures emerged as public buildings, mainly in neo-classical form, with functions, forms and plan schemes that were not encountered until then. The public sphere is not an important field for the innovation/changes brought about by modernity, but for the study of how cities and sociologically the individual produces/defines himself. The green space is a visible form of grand public spaces. By the 1860s, Ottoman rulers grasped the importance of architectural production in the political field, but this architectural change could not cover the city completely. The "Gardens of the Nation" that emerged in the second half of the 19th century, on the other hand, became the center of attention of the public except that they bear the traces of the formation of a different urban space with their functions, construction decisions and processes.

Keywords: Balkans, Thessaloniki, Millet Gardens, Landscape, Ottoman Architecture.

1. Giriş

19. yüzyıl başında III. Selim'in başlattığı ve ardından Sultan II. Mahmud tarafından devam ettirilen Osmanlı Devleti'nde batılılaşma çabaları ilk önce askerî alanda görülmüştür. III. Selim devrinde ortaya çıkan Nizâm-ı Cedid ıslahatları II. Mahmud devrinde devlet politikası olarak uygulanmış ve bu politika 19. yüzyıl boyunca devam ettirilmiştir. 1839'da Sultan Abdülmecid yönetiminde ilân edilen Tanzimat Fermanı değişmeye başlayan yönetim sisteminin önemli bir göstergesidir. 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 İslahat Fermanı sonrası devlet yönetiminde merkezileşme çabaları artmış, bürokrasi güçlenerek devlet yönetiminde etkin rol oynamıştır. Devlet ve toplum yapısındaki değişikliklere bağlı olarak inşa edilen yeni yapılar, toplumun o zamana kadar karşılaşmadığı anıtsal işlev, biçim ve plân şemalarına sahip ağırlıkla neo-klâsik formda kamusal binalar olarak ortaya çıkmıştır. Öncelikle, yönetim, eğitim, sağlık, sanayi, ulaşım yapıları gibi kamusal yapılar inşa edilmiştir.¹

Kamusal alan, yalnızca modernitenin getirdiği yenilik ve değişimler için değil, mekânsal olarak kentlerin ve sosyolojik olarak bireyin kendini nasıl ürettiğinin ve tanımladığının araştırılması için önemli bir alandır.² Yeşil alan,

¹ Neval Konuk Halaçoğlu, *Tanzimat Sonrası, Osmanlı Rumeli Vilayetleri Hükümet Konaklarında İdeoloji ve Erk'in Mimari Temsili (1839-1922)*, Atılım Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s. 27.

² Tülin Selvi Ünlü, "Cumhuriyet Modernleşmesi ve Mersin'de Kamusal Mekana Etkisi", *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehrioğlu'na Armağan*, 14-16 Kasım 2012, Ankara 2012, s. 251.

toplumun kamusal alanlardaki yansımalarının görünür bir biçimidir.³ Park ve bahçeler, taşıdığı sembolik ve simgesel değerleriyle, var olduğu dönemde toplumun kentsel ve kamusal yaşam kültürünün yanı sıra bilinç düzeyini de aktarmaktadır. Kültürel peyzaj niteliği kazanan bahçeler; bu niteliğini tarihsel düzlemin kültürel ve doğal değerleriyle sürdürdüğü tarihi kentsel peyzaj olarak korunması ve yaşatılması gerekmektedir.⁴

Osmanlı yöneticileri 1860'lı yıllara gelindiğinde mimarî üretimin siyasal alandaki önemini kavramış, ancak bu mimarî değişim başta ekonomik olmak üzere mekân yeterlisizliği gibi⁵ farklı sebeplerle kenti bütünüyle kapsayamamıştır. Bunun temel nedeni; Tanzimat sürecinde Türk kentlerinin mekânsal kurgusunun biçimlendiren öncelikler ile Batı kentlerinin mekânsal öncelikleri arasındaki sosyal ve kültürel ilişkiler açısından, ekonomik örgütlenme biçimlerine hukuksal düzenden yerleşme pratiklerine dek uzanan bir dizi farklılıkların varlığıdır.

19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan "*Millet Bahçeleri*" ise konumları, işlevleri, inşa kararları ve süreçleri ile farklı bir kent mekânı oluşumunun izlerini taşımaları açısından halkın ilgi odağı hâline gelmiştir.

Günümüzde sınırlarımız dışında kalan Yunanistan Selânik'te Tanzimat sonrası süreçte inşa edilen kentsel mekânlar "*Millet Bahçelerinin*" tamamını kapsayan bir araştırma bulunmamaktadır. Bugün çoğu unutulmuş olan bu kamusal mekânların kullanımları ve inşa amaçlarına ilişkin tespitler yazımızın içeriğini oluşturmaktadır. Osmanlı'nın son dönemlerinde yeni bir eğlence ve gezi mekânı olarak düzenlenen Selânik'teki Beşçınar (Memleket/Millet), Beyazkule (İttihad) ve Paşa Bahçeleri'nin yapım kararları, kullanım biçimleri ile Osmanlı sonrası süreçte bölgede yerinde yapılan incelemelerle değerlendirilmiştir.

2. Osmanlı'da Bahçeler

Osmanlı'nın Batılılaşma süreci, toplumsal dinamiklerin kent mekânına yansıdığı, değişim ve dönüşümün görünürlük kazandığı bir zaman dilimidir. Bu dönemdeki dönüşümün ideolojik açıklaması, kamu otoritesinin dönüştürücü, değiştirici ve modernleştirici tek güç olduğudur. Kentsel düzenlemeler içinde yeni yeşil alanların oluşturulmasında estetik boyutla birlikte, devletin kendini gösterme çabası da etkili olmuştur.⁶ Kamusal alan olarak bahçelerde zaman geçirme, eğlenme, sosyalleşme ilk kez 18. yüzyılda İstanbul'da ortaya çıktı. 1710'larda ve 1720'lerde saray şairi Nedim'in yazdığı şarkılardan 18. yüzyılın sonlarında Enderunlu Fazıl'ın Mesnevilerine kadar, İstanbul bahçeleri, sundukları eğlenceler ve uyandırdıkları duyuşsal hazlarla, Osmanlı şiişsel imgelemine sızmaya devam etti. Gül ve bülbül gibi standart imgeleri

³ Uğur Tanyeli, "Kamusal Mekân-Özel Mekân: Türkiye'de Bir Kavram Çiftinin İcadı", *Genişleyen Dünyada Sanat, Kent ve Siyaset: 9. Uluslararası İstanbul Bienali, 16 Eylül-30 Ekim 2005*, İstanbul 2005, s. 201.

⁴ Nevin Turgut Gültekin, "Batılılaşmanın Uzantısında Kent Bahçeleri; Giresun Memleket-Millet Bahçesi", *I. Ulusal Peyzaj Mimarlığı Kongresi, 15-17 Ekim 2015*, Ankara 2015, s. 8.

⁵ Ş. Pınar Özyalvaç, "Tanzimat Dönemi Reformlarında Mekân Sorunu ve Çözüm Arayışları", *Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları*, Kitap Yayınevi, s. 163-196.

⁶ Arzu Koyunoğlu Nuhoğlu - Elif Balın Tan, "Türkiye Tasarım Kronolojisi Peyzaj", *İstanbul: 3. İstanbul Tasarım Bienali, 22 Ekim-20 Kasım 2016*, s. 5.

ve karmaşık mecazlarıyla klasik divan şiirinin soyut bahçesi, bu dönemde yerini Kandilli ve Çubuklu gibi, isim ve konumları belirli gerçek mekânlara bırakmıştır. Bu alanlar, kültürel temsil formlarına daha önce görülmemiş bir şekilde nüfuz etti ve Osmanlı kamusal alanına yeni bir yoğunluk getirmiştir.

Osmanlı milleti “*biçimlendirme*” fikrinin kent mekânındaki karşılığı olarak görülebilecek “*Millet Bahçeleri*” tanımlaması ve bu bahçelerin ortaya çıkış tarihlerine bakıldığında ise, geç kalmış bir Tanzimat projesi olduğu düşünülebilir. Bu sebeple bazı araştırmacılar tarafından “*Millet Bahçeleri*”, Tanzimat anıtlarının içinde değerlendirilmiştir.⁷

Avrupa’da yönetici kadrolarıyla, özel donanımlarıyla ve yönetmelikleriyle halka açık bahçelerin doğuşu 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşir.⁸ Osmanlı milletinin görünürlüğünün kentsel alanlarda da gerçekleştirilmesine ilişkin bir projenin parçası olan “*Millet Bahçeleri*”nin ortaya çıkışında ise; şüphesiz Avrupa’daki örneklerinin varlığı önemli bir etkidir. Genel olarak; Hükümet konakları, belediye, adliye binaları ile kamu yapılarının bir uzantısı olarak ortaya çıkmayan bu kent mekânları, batılı eğlence anlayışının simgesi olan bazı yapılar veya kulüplerle bir bütün olarak düşünülmüştür. Bahçedeki eğlenceler, bahçeyi paylaşan bu yapılardaki organizasyonlar sayesinde gerçekleştiğinden, yapıların mekân kullanımına olumlu katkıları olmuştur. Makalemizde ele aldığımız Paşa Bahçesi, tüm bu genel değerlendirmelerin dışına çıkarak Selânik Hamidiye Hastanesi’nin arka avlusunda inşa edilerek bir kamusal bütünlük sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, millet bahçelerinde düzenlenen etkinliklerde mutlak otoritesini her daim hissettirmiştir. Oynanacak bir tiyatro oyununda ya da düzenlenen bir konserde padişahın mutlak otoritesini zedelemeye yönelik siyasi içerikli söylemler yasaklanmıştır. Belediyelere ait olan millet bahçeleri, özel kişi ya da şirketlere kiralanarak belediyenin bütçesine gelir getiren mekân özelliği de taşımıştır. Osmanlı’da ilk örnekleri olan Altıncı Daire-i Belediyeye bağlı Taksim ve Tepebaşı Millet Bahçelerinin dışında, İstanbul’un farklı semtlerinde ve Kudüs, İzmir, Ankara, Selânik, Yanya ve Varna şehirlerinde Belediye Bahçesi adı altında kamuya açık bahçeler inşa edilmiştir.

İstanbul’daki ilk millet bahçesi, Taksim Millet Bahçesi’dir. 1866 yılında Sultan Abdülaziz döneminde açılır. İlk millet bahçesinden 3 yıl sonra, Üsküdar’da Sarıkaya Millet Bahçesi (1868-1869) oluşturulur. İstanbul’da açılan üçüncü millet bahçesi, Sultan Ahmed Meydanı’na yaptırılan (1871-1872) Sultan Ahmed Millet Bahçesi’dir. Daha sonra Tepebaşı Millet Bahçesi ve Kısıklı Millet Bahçesi tesis edilir.⁹

⁷ Yasemin Avcı, *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017, s. 135.

⁸ Tayfun Gürkaş, *Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Kamusal Yeşil Alanın Doğuşu*, Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2003, s. 13.

⁹ Yalçın Memlük, “Bulvarın Yeşil Parçaları”, *Cumhuriyet Devrimi’nin Yolu: Atatürk Bulvarı*, Ed. H. Çağatay Keskinok, Ankara Koleksiyoncular Derneği Yayını, Ankara 2009; Elif Gürbüz, *Tarih İçerisinde İstanbul’daki Mesire Olgusu ve Mesire Alanlarının Geçirdikleri Değişimin Kağıthane Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 185.

Sultan II. Abdülhamid döneminde kullanılmaktan sakınılacak sözcüklerin sayıca fazlalığından ve bunlardan birinin “*millet*” diğeri için ise “*hürriyet*” olduğundan söz edilmekteyse de;¹⁰ yapılan yazışmalardan da anlaşılabilir gibi, “*Millet Bahçeleri*” ifadesi Sultan II. Abdülhamid dönemi belgelerinde yer alır. “*Millet*” sözcüğünün bahçe adı olarak kullanımı 1870’li yıllara ait arşiv belgelerinden başlayarak II. Meşrutiyet dönemini de kapsayacak biçimde bir süreç izler ve 1920’de son bulur. “*Hürriyet*” sözcüğünün kullanımı ise II. Meşrutiyet ile gerçekleşir. Çünkü halkın dilinde II. Meşrutiyet bir “*hürriyet hareketi*”dir. Kimi zaman iki sözcük kent alanları için bir arada kullanılabilir. Söz gelimi, Trabzon’da Hürriyet Meydanı’nda Millet Bahçeleri yer alır.¹¹ Genellikle tepki çekmemek için “*Millet Bahçesi*” adı yerine “*Belediye Bahçesi*” ifadesi kullanma eğilimi varsa da; belgelerde ve halk arasında “*Millet Bahçesi*” sözcük grubunun kullanımına yer verilir.¹²

3. Millet Bahçelerinin İnşa Edilme Nedenleri ve Kullanımları

Millet Bahçeleri gecikmiş bir Tanzimat projesi olarak Osmanlı toplumundaki çeşitli milletleri bir araya getiren bir kamusal mekânın yaratılması amacını taşımaktadır. Ancak, uygulamada bu amacın sonuca ulaşmış olmadığı bilinmemektedir.

Osmanlı Devleti’nin, Avrupa’daki bahçecilik anlayışının aksine, bahçeleri doğanın bir parçası olarak görmesi ve bu anlayışı sürdürmesi; kendilerine özgü bahçe kültürünü tamamen terk etmediğinin bir ispatıdır. Osmanlılar tanıştıkları kültürleri kendi geleneklerine uygun olarak yeni baştan yapılandırmış ve yepyeni bir sentez ortaya çıkararak zengin bir bahçe kültürü tasarlamışlardır. Osmanlı bahçeleri, Avrupa’daki bahçelere göre çok büyük ölçekli olmamakla birlikte, sade ve gösterişten uzak bir anlayışla tasarlanmıştır. Bu alanlarda daha çok insanın ihtiyaçlarını temin edebileceği, ağaçların gölgesinde dinlenmek, meyve ve sebze üretmek, gezmek, avlanmak, oyunlar oynamak gibi faaliyetler icra edilmiştir.¹³

Tanzimat sonrasında, Osmanlı Devleti’nin toplum içinde yeşil alanlara yüklediği görevler, dönemin sosyal, siyasi ve ekonomik koşullarına göre değişim göstermiştir. Bu değişimler Osmanlı bahçelerine kamusal kazandırmıştır.

Arşiv belgelerindeki bilgilerden ve hatırat türü kaynaklardan yola çıkarak başta padişah olmak üzere Osmanlı hanedan mensubu kişilerin millet bahçelerine gitmediği, Padişahın yerine Osmanlı Devleti adına Sadrazam’ın veya diğer bürokratların millet bahçelerindeki etkinliklere iştirak ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴ Ancak, gene bunu bozan bir örnek Selânik Beşçinar Bahçesi’nde yaşanır. Hem Abdülmecid hem de Sultan Mehmed Reşad Selânik’i ziyaretleri esnasında halkla bu bahçe de görüşür.

¹⁰ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 15. baskı, İstanbul 2010, s. 350.

¹¹ BOA., *DH.İD.*, 70/12.

¹² Oya Şenyurt, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’nın Son Dönemlerinde “Gezinti”nin Mekânları ve Millet Bahçeleri”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, Journal of Architecture and Life*, 3 (2), 2018, s. 153.

¹³ Hakan Ercan, *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü-Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2018, s. 104.

¹⁴ Ercan, *a.g.t.*, s. 106-107.

Ayrıca, önceden sadece dinî mekânlarda yapılan yardımlaşma, Tanzimat dönemi ile birlikte yeni bir boyut kazanarak, millet bahçeleri hayır işlerinin yapıldığı kamusal mekânlar hâlini alır.

Para ödenerek girilen Millet Bahçeleri belediyeye gelir sağlamaktadır. Ücretli giriş dışında duvarlarla katı biçimde belirlenen sınırlar, bahçeye dâhil olunmasına getirilen diğer somut engellerdir. Ancak bununla birlikte, mesirelerin geniş koruluk alanlarıyla getirdiği sınırsızlık algısını ortadan kaldıran tanımlı alanlar sunarlar.¹⁵ Beşçınar ve Beyaz Kule bahçelerinde bu durum görülmektedir.

Bir belediye hizmeti olarak ortaya çıkarılan ve imar edilen toprak parçasının çeşitli hizmetlerle halka sunulması ve kontrolü ile doğal güzelliklere sahip mesire alanlarının kontrolü arasında kuşkusuz farklar vardır. İlk olarak Mesire olarak düzenlenen Beşçınar Bahçesi'nde olduğu gibi sonrasında düzenlenerek halkın faydasına sunulur.

Sonradan ekilen fidanlar, akarsu yerine yapılan fiskiyeli havuzlar, çiçek tarhları; önceden yapılan plânlarla gerçekleştirilir. Bahçelerde, kentli olma bilinci ile kente kazandırma eğilimi Beyaz Kule ve Beşçınar'daki gibi dikkat çekmektedir.

Mesirelerdeki kuralları aşan geleneksel eğlence anlayışından uzak ve belediyenin sunduğu hizmetlerle gelişen eğlence yaklaşımı, batılılaşan toplumun zevk ve tercihleriyle Millet Bahçeleri'ni biçimlendirmiştir. Edebî eserlerde, burada sanatlarını icrâ eden sanatçıların Avrupa'nın kaybolmuş köşelerinden bulunup getirilen kişiler olduğu anlatılmaktadır.¹⁶ Lokantalar, tiyatrolar, kafeler, kulüpler ve müzik dinletileri için salonlar; Beyaz Kule Bahçesi'nde olduğu gibi Millet Bahçeleri'nin ayrılmaz parçalarıdır.

Millet Bahçeleri birbirine yakın sınıftan ve statüden kişilerin karşılaşmasını olanaklı kılarken, mesireler kontrol edilemez büyüklükleri nedeniyle pek çok farklı halk grubunu ve etnik kökene sahip kişileri karşılaştırır. Söz gelimi Beyaz Kule Bahçesi İttihatçıların ve Türk edebiyatçılarının uğrak yeridir. Millet Bahçeleri'nde kadın ve erkeğin davranış kodlarını, nizâm-nâmeler ve adâb-ı muâşeret kuralları belirlemiş ve mesirelere göre gerek yapılar gerek mekân örgütlenmesi ile sanatsal faaliyetlerle geleneksel davranış kodlarından farklı biçimde sosyal ilişkiler düzene sokularak biçimlenmiş ve geliştirilmiştir.

Geleneksel mesire alanlarında rastlanmayan protesto ve mitingler, Beşçınar Bahçesi'nde olduğu gibi gerçekleşmiştir. Ancak, yönetimin kontrolü bu tip etkinliklerin gerçekleşmesine çoğu kez engel teşkil etmiştir.

Selânik'teki bahçeler, kamusal fayda sağlamak için yapılan toplantılar ve eğlenceler için kullanılmıştır. Ayrıca, büyük bir tesadüfle Selânik'te Meşrutiyet döneminin hemen başında "*Bağçe*" mecmuası adıyla bir süreli yayın yayımlanmaya başlamıştır. Bağçe, 1904-1905 yılları arasında yayımlanan Çocuk Bağçesi adlı süreli yayının da devamı niteliğindedir.¹⁷

¹⁵ Şenyurt, "a.g.m.", s. 163.

¹⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırık Hayatlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 42.

¹⁷ Celal Aslan, "Bahçe Dergisi (1908-1910)", *Bilgi*, Sayı: 47, Ankara Güz/2008, s. 167-176.

3.1. Beşçınar (Memleket/Millet) Bahçesi

19. yüzyıl Selânik haritalarından tespit edildiği kadarıyla Beşçınar Bahçesi, Vardar Kapısı'nın dışında ve Rıhtım'ın kuzeybatısında yer alan büyük bir mesire yeri idi. Kuşaklar boyunca Selâniklilerin dinlenmek için tercih ettiği Beşçınar (Memleket/Millet) Bahçesi veya Osmanlı sonrası verilen adıyla Prensler Parkı, II. Dünya Savaşı itibari ile giderek genişleyen liman binaları ve tren garı nedeniyle bugün yok olmuştur.

Selânik'te millet bahçesi adıyla anılan tek bahçe Beşçınar Belediye Bahçesi'dir. Şehrin sahil kesimine yakın bir arazi üzerinde yer alan millet bahçesinin çevresinde bira ve un fabrikaları gibi çok sayıda sanayi tesisi bulunmaktadır. Yaz aylarında halkın her gün rağbet ettiği yerler arasında olup, İstanbul'daki Taksim ve Tepebaşı bahçeleri gibi içerisinde gazinoları olan, dışarıdan bakıldığında bir mesire yerini andıran Beşçınar Bahçesi, kentin kamusal yaşamında önemli bir konuma sahiptir.

1859 Temmuz'unda vilayetlerde büyük bir geziye çıkan Sultan Abdülmecid Selânik'i ziyareti esnasında; Beşçınar Bahçesi'nde sabahtan akşama kadar kent sakinlerinin heyetlerini kabul ettiği görkemli bir çadır kurulur. Geçici olarak kurulan bu çadır hakkında anlatılan övücü ve etkileyici öyküler, kentte padişahı kabul etmeye layık herhangi bir kamu binasına sahip olmadığı hususunu gizleyememektedir.¹⁸

Deniz kenarındaki Beşçınar Bahçesi'nde halkı kabul eden Sultan Abdülmecid, çınar ağaçlarının altında saygılarını sunan yerel Osmanlı ileri gelenleri, hahambaşı ve metropoliti kabul ederken, kendisinden yardım isteyen kent halkı ve köylülerden yüzlerce dilekçe alır. Yaverleri yerli Osmanlı, Rum ve Yahudi okulları, hastaneler ve farklı milletten yoksulların yararına almış bin kuruştan fazla yardım dağıtır. Padişah, Selânik'in meşhur olan sağlıklı yaz iklimine maruz kaldığından ateşli bir hastalığı beraberinde Dersaadet'e götürür.¹⁹ Gerçekten de Dersaadet'e dönüşünde ilk Cuma namazı için yakındaki Fındıklı Camisi'ne giden Padişah, bir sonraki hafta hastalığının ağırlaşması nedeniyle Cuma Selamlığı'na çıkamamıştır.²⁰ Bu hastalıktan sonra bir daha tam olarak iyileşemeyen Sultan Abdülmecid henüz 38 yaşında iken Haziran 1861'de vefat eder.

Şehre geldiği günün ilk gecesini, akşam yemeği için Yusuf Paşa Konağı'na giden Padişah kısa bir süre sonra tekrar Beşçınar Bahçesi'ne dönerek gece 23.00'e kadar burada zaman geçirir. Padişahın ziyareti nedeniyle Yenikapı'dan Beşçınar'a kadar olan yol aydınlatılır. Beyaz Kule ve limanda bulunan tüm gemilerden gece boyunca ışık gösterileri yapılır ve rengarenk havai fişekler atılır.²¹

¹⁸ Alexandra Yerolympoş, "Kozmopolit Bir Kentleşme", *Selânik 1850-1918*, Der.: Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 200.

¹⁹ Mark Mazower, *Selânik: Hayaletler Şehri (1430-1950)*, Çev.: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007, s. 155-156.

²⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir, 13-20*, Haz.: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 81.

²¹ Stein and Aron Rodrigue - Sarah Abrevaya, *A Jewish Voice From Ottoman Salonica: The Ladino Memoir of Sa'adi Besalel a-Levi*, Çev. Isaac Jerusalemi, Stanford University Press, California 2012, pp. 71-72.

Ertesi günün akşamı yine Beşçınar'da geçirmeyi tercih eden Padişah, yemeğini de burada yiyerek ertesi gün olan Cuma günü gerçekleştirilecek selamlık resmî için emirler verir. Vali Said Paşa'ya verilen emirle şehrin tüm ileri gelenleri ve temsilcilerinin Cuma Selamlığı'ndan sonra saat 15.00'te tanışmak üzere hazır olmalarını ister. 29 Temmuz Cuma günü saat 11.00'de ikametgâhından ayrılan Padişah resmî üniformalı heyetiyle birlikte selamlık alayına çıkar.²² Selânik Ayasofya Camisi'ne gelerek Cuma namazını kılar, namazdan sonra, bizzat kullandığı iki atlı arabayla, Yenikapı'dan sur dışına çıkarak yine Beşçınar Bahçesi'ne gider. Beşçınar'da yapılacak kabuller için çadrlar hazırlanır, mızıka ve muhafızlar hazır bulunur. Sa'adi Levi, Padişahın burada yaptığı kabuller ve içerikleri hakkında ayrıntılı bilgileri günümüze ulaştırır.²³

1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim tebaayla arasındaki ilişkileri yeniden tesis ederek daha sağlam temellere oturtmaya çalışan merkezî hükümetin, kozmopolit yapısıyla meşhur Selânik'i bu süreçte sembolleştirmesi ve Padişahın ziyareti ile şereflendirmesi oldukça önemliydi. Padişahın hahambaşı, piskoposlar, Yahudi ve Rum iş adamları ile doğrudan temaslarda bulunması ve görmüş olduğu ilgi, gayrimüslimler ile Padişah arasındaki sadakat bağlarını pekiştirmiştir.²⁴

Beşçınar Bahçesi içinde bir iskelenin varlığı da bilinmektedir. Selânik'e ev hizmetkârı olarak kaçak getirilen esirler, Beşçınar bahçesindeki iskeleye indirilip, gün doğmadan şehre sokulmaktadır.²⁵

1876'da ilan edilen Kanun-ı Esâsi'nin ardından Osmanlı donanmasının limana varması sonrasında, kentın Rum rahipleri tarafından Beşçınar Bahçesi'nde donanmadaki Hristiyan denizciler için bir ayın yapılır. Türk donanma zabıterleri, 'son derece yerinde bir tören' sözleriyle baş piskoposa iltifat ederler.²⁶

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivleri'nde bulunan 26.10.1303 (7 Ocak 1888) tarihli belgede Beşçınar Bahçesi'nin adı Memleket Bahçesi olarak yer almaktadır.²⁷ Ayrıca, 20 Haziran 1894 tarihli belgenin içeriğinde de; "geçen sene düzene sokulmuş Memleket Bahçesi'nde bir küçük köşk var ise de yemek salonu inşasına başlanır." ifadesine rağmen, belgenin ilk başlarında; "Millet bahçesinde hazırlanan salonun ziyafet için ayrıldığı" yazılıdır.²⁸ Bu bilgiler ışığında Beşçınar Bahçesi'nin, 1893 sonrasında 'Memleket Bahçesi' yerine 'Millet Bahçesi' adıyla adlandırıldığı anlaşılmaktadır.

12 Mart 1893'te Selânik Millet Bahçesi'nin yanında bulunan boş arazi şahsa satılmayıp bahçe içine dâhil edilerek genişletilir.²⁹ 20 Haziran 1894'te Selâ-

²² *Ceride-i Havâdis*, No: 947, 2 Muharrem 1276, s. 1.

²³ Rodrigue and Stein - Abrevaya, *a.g.e.*

²⁴ Seyahat için bkz.: Diren Çakılcı, "Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyün: Sultan Abdülmecid'in Selânik Ziyareti", *Tarih Dergisi*, Sayı: 65, (2017/1), İstanbul 2017, s. 63-98.

²⁵ E. Toledano, *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, bölüm I, Princeton 1998.

²⁶ Mazower, *a.g.e.*, s. 176.

²⁷ BOA., *ML.EEM.*, 95/94, 26.10.1303.

²⁸ B.O.A., *Y.A.HUS.*, 300/76, 17.12.1311.

²⁹ B.O.A., *BEO.*, 169/12640, 23.08.1310.

nik Millet Bahçesi'nde Sırp Kralı adına düzenlenecek yemek ziyafeti için bahçe içinde bir küçük köşk bulunmasına rağmen bir yemek salonu inşa edilir.³⁰

21 Ağustos 1901 tarihli Malumat gazetesinde bahçe hakkında ayrıntılı bilgiler veren bir yazı yayımlanır.³¹ Yazıda Beşçınar Bahçesi'nin Selânik Hamidiye Sanayi Mektebi (İslahhane)'ne ait olduğu ifade edilmekle beraber bunu destekleyen bir bilgi bulunamamıştır.³²

Yahya Kemal, "Çocukluğum, Gençliğim, Edebi Hatıralarım" adlı eserinin anesini anlattığı kısmında, Selânik ile ilgili anılara da geniş yer verir. Annesinin yatakta olduğundan Selânik'i görmek için yalnız bir iki defa kalkabildiğini, sokağa çıktığını, bir defa da Beşçınar Bahçesi'ne kadar gidebildiğini belirtir.³³

Mazower, Müslüman kadınların şeriat kurallarına göre eğlenmesi için bahçenin bir bölümünün kafes ile çevrildiğini belirtir, ama yılını vermez.³⁴

Avram Benaroya adında genç bir Bulgar Yahudi matbaacı ve öğretmen 1909'da; "Sefardik Sosyal Araştırmalar Çevresi" adlı bir grubu kurar.³⁵ Aynı yılın yazında, Benaroya'nın grubu, Beşçınar Bahçesi'nde büyük bir uluslararası işçi fuarı düzenler. Türkçe, Rumca, Bulgarca ve Yüdeo-İspanyolca olarak 15 Ağustos'ta çıkan bir gazete binlerce bilet satar.³⁶ Bahçede 1909 senesinde işçilerin grev gösterileri, kermesler düzenlenir.³⁷ 27 Mart 1910'da da yardıma

³⁰ B.O.A., Y.A.HUS., 300/76, 17.12.1311.

³¹ Yazının sadeleştirilmiş hâli şu şekildedir: "Selânik'te (Memleket Bahçesi) veya (Beşçınar) olarak adlandırılan mahal, tramvayla ulaşımı sağlanan bir yerde olup yazın her gün ve bilhassa Cuma, Cumartesi ve Pazar günleri halkımızın rağbet ettiği bir bahçedir. Alışlagelmiş bir biçimde yapılmamış olan bu bahçe, ne umumî bir bahçeye, ne de İstanbul'un Beyoğlu'ndaki bahçeli gazinolara benzer miydü. Zîrâ burası umumî bir bahçe veya mesire alanı olsa, giriş ücreti ödememesi gerekir. Kezâ Beyoğlu'nun bahçeli gazinolarına benzer bir yer olsa, İslâmî yasaklara uyulması gerekir. Halbuki İslâm hanımları bu bahçenin başlıca müdavimleridir.

Bahçeli bir gazino ile tabii bir mesire arasında bir yer olan bu bahçe, İslam hanımları için özel bir yer olarak görülebilir. Nitekim burada hanımlar için özel bir yer ayrılmıştır. Burası bahçenin, diğer yerlerinden farklı olup, zemini toz toprakla dolu en kötü kısımdır. Bir tarafına bir kavis daire şeklinde kafes çekilmiş, kafeslerin ortasında deniz hamamına gidecek kadınlara bir kolaylık olmak üzere kapıya benzer bir aralık konmuştur.

Kafeslerin kenarlarına da kırık dökük arkasız beş-on iskemle konulmuştur. İlk gelenler bu sandalyelere oturuyor, sonra gelenler ise beraberlerinde getirdikleri kilimleri yere serip oturmaktaydılar. Erkekler bir yana, yüzlerce Hristiyan, Musevi ecnebi kadınlarına karşı hanımlarımızın düştükleri bu sefil görüntüden, özellikle hâkimi bulunduğumuz bir memlekette müteessir olmayacak bir Osmanlı düşünülemez. Eğer, dinimizce kadınların oraya gitmeleri caiz değilse, bunun önüne geçilmeli, yok gitmelerinde bir mahzur yoksa, Hamidiye Sanayi Mektebi'nin olan bu bahçeyi kiralayan Yahudinin, hanımlarımız için Osmanlılığın şeref ve şanına münasip güzel bir yer ayırmağa mecbur edilmeli. Bahçenin diğer kısımlarında olduğu gibi oraya da masalar, sandalyeler konulmalı, haftada üç-dört kuruşa kadar evlere hizmetçi giren "sarika"lardan (Burada Yahudi kız hizmetçilerine Sarika deniyor) İslam hanımlarına hizmet edecek iki-üç kız tutmak güç bir şey değildir. İki şıktan birinin tercihi hususunda ilgilili yöneticilerin nazarı dikkatlerini sunuyorum.", Malumat, Sayı: 1523, 21 Ağustos 1901.

³² Neval Konuk Halaçoğlu, "19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nde Rumeli'de İslahane/Sanayi Mektebi Binaları", 10. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi, 3-4 Aralık 2016, Samsun, Samsun 2017, s. 485-517.

³³ Yahya Kemal, *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1999, s. 4-7.

³⁴ Mazower, *a.g.e.*, s. 179.

³⁵ P. Dumont, "A Jewish, Socialist and Ottoman Organisation: The Workers' Federation of Salonica", *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876-1923*, London 1994, pp. 49-75.

³⁶ Mazower, *a.g.e.*, s. 296.

³⁷ Meropi Anastassiadou, *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul 2001, s. 369.

muhtaç kişilere hizmet veren Osmanlı Hastanesi'ni daha kapsamlı hâle getirmek için millet bahçesinin bir kısmının alınması kararlaştırılır.³⁸

Beşçınar Bahçesi'nin Rumeli seyahati nedeniyle ikinci olarak ziyaret edecek olan padişah Sultan V. Mehmed Reşad'dır. Sultan Abdülmecid gibi dört gün Selânik'te kalan Sultan Reşad'ın, karşılaşma ve uğurlanma törenleri, Ayasofya'da Cuma Namazı kılması, Beşçınar Bahçesi'ni ziyaret etmesi, kaza merkezi ve civar bölgelerden yönetici, halk temsilcileri ve konsolosları kabul etmesi adeta Sultan Abdülmecid'in 1859'daki ziyaretinin bir tatbiki gibi cereyan etmiştir.³⁹

Tanın gazetesinin 11 Haziran 1911 tarihli yazısında Hakkı Tarık;

"Padişahımız bu günkü Cuma Selamlığı'nu Ayasofya Camii Şerifinde icra buyuracaklardır. İkinci vaktine kadar Daire-i Hümayunlarında istirahat buyurarak Alaturka saat 10'da Sabri Paşa-Tahtakale yoluyla Beşçınar Millet Bahçesi'ne teşrif buyuracaklardır. Milleti ile temastan pek mahzuz olan, milletin huzurunu kendi huzur ve saadeti bilen Padişahımız Beşçınar Millet Bahçesi'ne teşrifleri esnasında ahalinin bahçeye gelmelerinin sınırlandırılması gibi hiçbir tedbir alınmamasını ister. Aksine, kendileri ferman buyurdıkları gibi Müsika-yı Hümayunu'nda mezkûr bahçeye gitmesini irade buyurmuşlardır."⁴⁰

Hakkı Tarık Bey, 12 Haziran 1911 tarihli yazısında ise;

"Dün zât-ı hazret-i padişahî, Selanik'in yegâne mesiresi olan Beşçınar'ı teşrif ve bir saat kadar bahçede zat-ı şahanelerine tahsis olunan mahalde ârâm buyurmuşlardır.

Sergide mefruş olup zat-ı hümayunlarının üzerinden yürüdüğü halinin donanmaya ianesini (bağışını) ferman ve daha bazı eşya intihab ve mübaya buyurdular. Sergi cidden pek nefis ve zat-ı şahane için pek müzeyyen ve sanatkârane koltuk mevzu bulunuyor idi. Sergide buldukları zaman pencereleri kapatmak istemişlerse de muhterem padişahımız, "hayır hayır, kapatmayın, hem millet beni görmek ister, hem de ben milleti görmek isterim." buyurmuşlardır. Zât-ı şahaneleri tebaasının meyl ve muhabbet-i tezahüratından o kadar mütehasıs ve müteessir olmuşdur ki ağlamışlar ve "herkes yerli yerine otursunlar, beni görmek için rahatsız olmasınlar." iradesiyle bir daha ibraz buyurmuşlardır. Bahçe bir mahşer-i nâs idi. Hukuk müdavimleri tarafından, hasılatıyla bir mahfil binası inşa edilmek üzere bir kır eğlencesi tertib edilmiş ve Cavid Bey'den bu münasebetle bir konferans istenilmiş idi. Zât-ı hazret-i padişahî Cavid Bey'in bahçede bir nutuk iradeceğine muttali' oldukları zaman lütfen istima izhar buyurmuşlarsa da vakit gecikmiş olduğundan avdet buyurmuşlar idi..."⁴¹

³⁸ B.O.A., BEO., 3723/279183, 15.03.1328.

³⁹ Nesimi Yazıcı, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati Srasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)", 2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)-Bildiriler, II, s. 29-54; Mevlüt Çelebi, Sultan Reşad'ın Rumeli Seyahati, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s. 120.

⁴⁰ Hakkı Tarık, Tanin, 11 Haziran 1911, s. 1.

⁴¹ Hakkı Tarık, "Beşçınar'da", Tanin, 12 Haziran 1911, s. 2.

demektedir. Osmanlı sonrası bahsedilen halılar ve Beşçınar'daki köşkerin akıbeti belirsizdir.

Osmanlı sonrasında Beşçınar bahçesinde 1 Mayıs kutlamaları esnasında binlerce seyirciye şiir dinletileri, jimnastik gösterileri ve konuşmalar gerçekleştirir. Kentin en eski kamusal parkının 1934 tarihi bir reklamı, “Beşçınar sizin hayatınız, akciğerleriniz, zevkiniz” demektedir. II. Dünya Savaşı'ndan itibaren limanın genişlemesi, kent sakinlerinin kuşaklar boyunca gittiği kıyıdağı eğlence parkı Beşçınar Bahçesi veya Prensler Parkı'nı yok eder. Osmanlı sonrasında Prens adıyla da anılan Beşçınar Bahçesi'nin adı, bugün yakınındaki bir mezecide yaşamaktadır.⁴²

3.2. Beyaz Kule (İttihad) Bahçesi

Selânik'te Beşçınar (Memleket/Millet) Bahçesi'nin dışında Beyaz Kule Bahçesi de kamusal yeşil alanlar arasında yer almaktadır. Millet bahçesi'nin niteliklerine sahip dikdörtgen plânlı bu bahçeye sonradan İttihad Bahçesi ismi de verilir.⁴³ 22 Eylül 1909'da emlak-ı hümayûndan olan bahçenin tapusu tahsis edilerek derneğe verilir. Bu tarihten sonrada bahçe “İttihad Bahçesi” adıyla anılır.⁴⁴ Bilindiği üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez üssü sayılan Selânik özellikle 20. yüzyılın başlarında siyasetin yoğun olarak yaşandığı şehirlerin başında yer almaktadır. İttihad Bahçesi'nde Sultan II. Abdülhamid yönetiminin aleyhinde mitingler, tiyatro oyunları sergilenmiş, daha çok yönetime muhalif kişilerin vakit geçirdiği bir mekân hâlini almıştır.

Bahçenin doğusunda Selânik Tiyatro Binası bulunmaktaydı. Yazın tiyatrolar İttihad Bahçesi'nde; kışın ise Selânik Tiyatrosu'nda ya da diğer adıyla İttihad Bahçesi'nin kışlık tiyatrosunda oynanmaktaydı.

1908 Eylül'ün de Üsküb yangınında zarar görenler yararına, Beyaz Kule İttihad Bahçesi'nin kışlık tiyatrosunda Namık Kemal'in “Zavallı Çocuk” oyunu oynanmıştır.⁴⁵

Beyaz Kule bahçesinin Türkçe ve Türk dili açısından da önemi büyüktür. Prof. Dr. Oğuz Karakartal;

“Beyaz Kule Bahçesi'nin Türk kültür ve edebiyatı bakımından önemi dilde sadeleşme hareketini başlatan milliyetçi Osmanlı-Türk şair ve yazarları Ömer Seyfettin, Ali Canip Yöntem ve Ziya Gökalp'e de ev sahipliği yapmasıdır. Beyaz Kule'nin etrafında bulunan kahve bahçesinde milliyetçi ve yenilikçi Osmanlı-Türk şairleri toplanır, şiir ve edebiyat üzerine sohbetler icra ederlerdi. Ziya Gökalp ünlü “Turan” şiirini⁴⁶ Beyaz Kule bahçesinde

⁴² Mazower, a.g.e., s. 21, 379, 402-403.

⁴³ Ercan, a.g.t., s. 102'de Beyaz Kule Bahçesi ve İttihad Bahçesi ayrı gibi gösterilmekle beraber, ikisi aynı bahçedir.

⁴⁴ BOA., DH.MUİ., 14/4, 07.09.1327.

⁴⁵ Abdi Tevfik, “Akif Bey”, *Bağçe Mecmuası*, Yıl: 1, Nu: 9, 16 Eylül 1324.

⁴⁶ “Nabızlarında vuran duygular ki tarihin
Birer derin sesidir, ben sahifelerde değil
Güzide, şanlı, necip ırkımın uzak ve yakın
Bütün zaferlerini kalbimin tanininde

yazmış, Ömer Seyfettin kimi öykülerini, ya bu kuledeki bahçede kaleme almış, ya da öykü mekânı içine onu sıkıştırmıştır. 'Beyaz Kule' üzerine edebiyatımızda yazılmış şiirler de vardır. Osmanlı Türkiyesi'nde Selânik, İstanbul'dan sonra ülkenin önemli ikinci kültür ve ticaret kenti, limanı idi. Şehirde Türkçe ve başka dillerde gazeteler çıkıyordu.⁴⁷

şeklinde bahçeden bahseder.

Selânik Beyaz Kule'de bir çay bahçesinde toplanan Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp Genç Kalemler dergisinin temellerini atarlar. Genç Kalemler dergisinin maksadı konuşma dilini yazı dili hâline getirebilmektir. Onlara göre Türkler, çok güzel ve düzgün konuşuyordu.⁴⁸ Ziya Gökalp hatıralarında, Mecmuanın ser muharriri (başyazarı) Ali Canip Bey'le Beyaz Kule bahçesinde defalarca buluştuklarından bahseder.⁴⁹ Ayrıca, Beyaz Kule Bahçesi'nde seri konferanslar düzenlenir.⁵⁰ Yine bizzat bu sohbetlere katılan M. Nermi'de verdiği bir konferansta bahçeden şu şekilde bahseder:

*"Eski Türkiye'de Selânik'te, güzel bir bahçe vardı: Beyaz-Kule bahçesi. Bu bahçeden bahsederken Eflatun'un, tarihimizden 385 yıl önce, kurmuş olduğu akademi hayalimde uyanır. Yaz, günlerinde, ılık günlerde, hemen hemen her akşam orada buluşurduk: Ziya, Canip ve ben ... Zaman olur, Talat Paşa da gelirdi oraya ... Konularımız, edebiyat, felsefe, sosyoloji ..."*⁵¹

Osmanlı döneminde Selânik'in adeta kültürel hayatının nabzını tutan Beyaz Kule Bahçesi'ne, Osmanlı sonrasında 1913'ten itibaren bir sinema da eklenir. 1907'den 1956'ya kadar elli yıl boyunca, ünlü bahçe bir tiyatro, eğlence salonları ve bahçedeki masalar ile şehrin sembolü Beyaz Kule'nin yanında faaliyet göstermeye devam eder. Tiyatro binası ile birlikte Beyaz Kule Bahçesi, etrafındaki parkı genişletmek için 1957'de yıkılarak ortadan kaldırılır.

---

*Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcil.
Sahifelerde değil, çünkü Atilla, Cengiz
Zaferle ırkımın tetviç eden bu nasiyeler,
O tozlu çerçevelerde, o iftira amiz
Muhit içinde görünmekte kirlî, şermende;
Fakat şerefle nümayan Sezar ve İskender!
Nabızlarımda evet, çünkü ilm için müphem
Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamamıyla
Damarlarımda yaşar şan-ü ihtişamıyla
Oğuz Han, işte budur gönlümü eden mülhem:
Vatan ne Türkiyedir Türklere, ne Türkistan
Vatan, büyük ve müebbet bir ülkedir: Turan"*
Ziya Gökalp

⁴⁷ Oğuz Karakartal, "Selânik'teki Beyaz Kule'nin Edebiyatımızdaki Yeri", *Kıbrıs Gazetesi*, 10 Şubat 2020, internet erişim adresi: (<https://www.kibrisgazetesi.com/selnikteki-beyaz-kulenin-edebiyatimizdaki-yeri-makale,10537.html>).

⁴⁸ Ömer Seyfettin, *Seçme Hikâyeler*, Tekin Yayınevi, 2005; Müjgân Cunbur, "Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Ömer Seyfettin*, AKDITYK Yayını, Ankara 1992, s. 2.

⁴⁹ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019, s. 10.

⁵⁰ Ziya Gökalp, *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları*, Haz.: Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019, s. 13.

⁵¹ M. Nermi, "Ziya Gökalple İlgili Anılar", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 19-20, 1964, s. 273.

3.3. Paşa Bahçeleri

Paşa Bahçeleri, bitişiğindeki bugün Agios Dimitrios adıyla hizmet veren Hamidiye Hastanesi'nin geniş bahçesinin bir parçası olarak yapılmış kentsel bir mekândır. Selânik'in eski şehri (Ano Poli) yakınlarında, Bizans surlarının hemen dışında, Agios Dimitrios Hastanesi'nin kuzeyindeki engebeli bölgede yer alır ve şehrin panoramik manzarasını sunar.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Selânik'te mimari modernizasyon ve peyzaj çalışmaları görülmektedir. Güçlü ve kozmopolit bir burjuvazinin de yer aldığı şehirde, bahçenin inşa edilmesi için seçilen alan; surların dışında ve şehrin geleneksel merkezinin dışında olup, havadar ve denize hâkim bir noktadadır. 1000m²'lik bir alana inşa edilen bahçe, Gaudi'nin Barselona'daki Güell Park'taki çağdaş eserlerini anımsatmaktadır.

Tuhaf kaba taş ve tuğlalarla inşa edilen bu bahçeleri bir Paşa'ya bağlayan tarihsel bir kanıt yoktur. Paşa Bahçeleri, görkemli inşa edilen çeşme ve diğer yapılar; hayranlık uyandıran bir manzaraya karşı bir oturma grubuna sahiptir. 1320 (1904) Rûmî takvimle Arap harfleriyle, Romen rakamlarıyla "MCMIV" ve Lâtin alfabesiyle "1904" yazılı kitabeli çeşmesi olan eserin, mimarı bilinmemektedir.

Günümüzde yarı yıkılmış olan fantastik mimari yapıları; çeşme, yağmur suyunu toplamak için bir sarnıç, yeraltına açılan küçük kapılı bir tünel ve oturma odalarını içerir. Paşa bahçelerini hastane avlusunun rekreasyon alanı olarak nitelendirebiliriz. Ayakta kalan bahçenin mimari öğelerin her birinin ayrı formları bulunmaktadır. Su, orijinal mekânsal organizasyonda önemli ve anahtar bir rol oynamış görünmektedir.

Paşa Bahçeleri'nde bulunan eserler, sözde fantastik bir mimarinin örneğidir. Fantastik mimari terimi; malzemelerin bileşimi ve kombinasyonunda tam özgürlüğe sahip binalar için kullanılır. Ayrıca, yapıları, eserlerinde tamamen pratiklikten yoksun şiirsel bir ruh hâli ile karakterize edilen isimsiz sanatçılara atfedilir. Terim her zaman "mimarlık tarihi" tarafından kabul edilmez ve net sınırları olmayan bir üsluptur.

20. yüzyılın çok dikkat çeken ve üzerinde en fazla tartışma yapılagelen büyük mimarlarından Antoni Gaudi (1852-1926)'nin Barselona'daki çalışmaları, özellikle de Güell Park⁵² fantastik mimarinin bir parçasıdır. Paşa Bahçelerini oluşturan yapılar da, Güell Park'takilere çok benzemektedir. Tüm yapılar, farklı seviyelerde bir ara sokak ve merdivenlerle desteklenmiştir. İnşasında; alt kısımlarda taş, üst kısımlarda tuğlaların desteklendiği kiriş ve demir çubuklara dayanmaktadır. Bazı tuğlalarda Selânik'te faaliyet gösteren Fratelli Allatini Tuğla Fabrikası'nın yazısı vardır. Mekânsal kompozisyonda, suyun önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Bahçede, suyun kontrol edilerek, ivme ile düştüğünü, akarsular oluşturduğunu veya sarnıçta toplandığını varsayıyoruz. Yapılar topluluğu adeta bir fosil ormanını andırmaktadır. Bu yaratıcı Gaudi tarzı mimari, hiçbir yere gitmeyen bir tünel ile çeşmenin etrafında şekillenmektedir.

⁵² E. Karaesmen, "Büyük Gaudi'de Büyük Kutlamalar: Giriş-Mekân ve Yapı Kavramının Üzerine Genel Bir Hatırlatma", *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 314, Kasım-Aralık 2003, İstanbul.

Halen yarısı yıkık taş yapılarla dolu Paşa Bahçeleri, özellikle mübadele sonrasında Anadolu'dan Selânik'e gelen mübadillerin inşa malzemesi olarak kullanıldığından büyük hasar görür. Eserlerin tuğla ve taşları, şehri terk eden Türklerin evlerini genişletmek ve onarmak için yapı malzemesi olarak kullanılmak üzere yağmalanır.⁵³ Yaşanan bu durum, mekânı orijinal bileşenlerinden mahrum ederek, mekân tasarımının kaybolmasına neden olmuştur.

1990'ların sonunda yeniden canlandırılan eserin, ayrı bir alanında küçük bir tematik bahçe yapılır. Bugün Selânik şehrinin unutulmuş ve hastanenin arkasına gizlenmiş yeşil bir park olan Paşa Bahçeleri, Osmanlı döneminde yapıldığı tespit edilen tek fantastik mimarî park olmanın yanı sıra, günümüzde Yunanistan'ın da bu nitelikli ayaktaki tek parkıdır. Günümüzde pek çok köpek sahibi tarafından dışkıların toplanmasını hiç umursamayan günlük yürüyüşleri için kullanılmakta ve Selânik Belediyesi tarafından temizliği sıklıkla yapılmaktadır.⁵⁴

Yunanistan'da türünün tek örneği ve sanatsal, tarihi önemli bir kültürel değere sahip bahçe, Selânik'in Osmanlı'dan kalma gizemli yerlerinden biridir. Bugün büyük kitlelerden gizlenmiş ve çoğunlukla mahalle ile okul çocukları tarafından ziyaret edilmektedir.

4. Sonuç

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan Millet bahçelerinin kent mekânsal kurgusuna eklenmesi, Osmanlı yerleşim kültürünü Batı kent kültürüne benzetme ya da uyarlama çabalarının Selânik şehrindeki mekânsal yansımalarıdır.

Selânik'teki bahçeler; konumları, tasarım özellikleri ve bileşenleri, dönemin sosyo-kültürel yapısındaki yerleri ve günümüzdeki durumları açısından çalışmamızda incelenmiştir. Beşçınar ve Beyaz Kule Bahçesi, Selânik şehrinin sahil kesiminde konumlandırılmışlardır. Beşçınar Bahçesi gümrük ve limana yakın; Beyaz Kule, adını aldığı Beyaz Kule'nin güneyindedir. Paşa Bahçeleri de Hamidiye Hastanesi avlusu yakınındadır.

Kentin kimliğini yansıtan bir mekân olma niteliği taşıyan ve devletin taşradaki sosyal kontrol mekanizmasını temsil eden Selânik'teki kamusal yeşil alan bahçeler; Balkan coğrafyasındaki Manastır, İşkodra, Üsküp, Yanya, Dedeağaç, Midilli, Varna vd. Osmanlı döneminde ve sonrasında siyasi propaganda amaçlı gösterilere sahne olmasının yanı sıra; buralarda yapılan aktivitelerin çoğunluğunu, konserler, tiyatro oyunları, müzik dinletileri, balolar, çekilişler, yarışmalar ve mitingler oluşturmuştur. Millet Bahçeleri bulunduğu kentin siyasi, sosyal ve iktisadî kimliğini en iyi yansıtan kamusal mekânların başında gelmekte olup halkın yaşantısına yeni bir boyut, eğlence ve dinlenme olanağı sağlamanın yanında, Avrupa kent kültürünün, geleneksel Osmanlı kent kültürü içindeki etkileşimini kolaylaştırmıştır.

⁵³ Pelagia Astreinidou - Kleopatra Theologidou, "The Gardens of Pashaé: An Example, of Imaginative Architecture in Thessaloniki in the Time of Eclecticism", *Archaiologia*, 7, May 1983, pp. 84-87.

⁵⁴ <http://dimitrispavlakoudis.blogspot.gr/2013/05/oi.html>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2020).

Selânik'te Sultan Abdülmecid döneminden itibaren varlığı bilinen Beşçınar Bahçesi/Mesiresi, daha sonraları Memleket veya Millet Bahçesi adıyla da anılır. Ama Beşçınar adını da muhafaza eder. Beyaz Kule Bahçesi ise, İttihad adını alır. Dönemin belgelerinde her iki ismine de yer verilir. Paşa Bahçeleri'nin ise bilinen ve tespit edilen tek adı budur.

Günümüze ulaşamamış olan Beşçınar Bahçesi, Selânik kent kimliği/hafızası ve Osmanlı Memleket bahçelerinin ilk örneği olması açısından da kaybedilmiş kültürel bir değerdir. Beyaz Kule Bahçesi ile birlikte Beşçınar (Memleket/Millet) Bahçesi'nin kültürel peyzaj ögesi olarak korunup geleceğe aktarılması mümkün olamamıştır. Paşa Bahçeleri ise, Hamidiye Hastanesi (bugün Agios Dimitrios Hastanesi) ile birlikte inşa edildiğinden ve nispeten şehrin çok görünen bir mahallinde bulunmadığından günümüze tahrip edilerek ulaşmıştır. Bahçelerdeki bitki çeşitliliği kaynaklarda bulunamamıştır.

20. yüzyılın önemli filozoflarından Henri Lefebvre '*Mekânın Üretimi*' adlı eserinde, zamanın olduğu gibi mekânın da bir tarihi olduğunu, toplumların mekânları değişim sürecine tâbi tuttuklarından bahsetmekte ve dolayısıyla da aktörlerin değişmesi ile mekânların tarihinin tekrar tekrar yazılmasına ihtiyaç olduğundan söz etmektedir.

Uzun yıllar sonra bu çalışmada ele alınan Selânik'in 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında inşa edilen kamusal bahçeleri, Osmanlı dönemi ve Osmanlı sonrasında varlığını devam ettirdiği süre boyunca toplum yaşamında önemli bir yere sahip olmuştur.

Osmanlı modernleşmesinin kamusal mekânlardaki yansıması olan, işlev ve form açısından yeni bir yeşil alan tarzı olan Selânik'teki 19. yüzyıl Osmanlı bahçeleri, geleneksel kent dokusu ile birlikte ortadan kaldırılırken Osmanlı dönemine ait kent hafızası ile kent kimliği de yok olmuştur. Günümüze tek ulaşan Paşa Bahçesi'nin 1982 Floransa Tüzüğü'ne göre; kültürel miras olarak kabul edilmesi, koruma altına alınması gerekli ve zaruridir. Bahçenin yıldan yıla yok olmasının önüne geçilmesi ve UNESCO Dünya Kültür Mirası listesinde bulunması gerekmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- B.O.A., *BEO.*, 169/12640, 23.08.1310.
B.O.A., *BEO.*, 3723/279183, 15.03.1328.
BOA., *DH.İD.*, 70/12.
BOA., *DH.MUİ.*, 14/4, 07.09.1327.
BOA., *ML.EEM.*, 95/94, 26.10.1303.
B.O.A., *Y.A.HUS.*, 300/76, 17.12.1311.

Elektronik Kaynaklar

<http://dimitrispavlakoudis.blogspot.gr/2013/05/oi.html>, (Erişim tarihi: 3 Aralık 2020).

KARAKARTAL, Oğuz: "Selânik'teki Beyaz Kule'nin Edebiyatımızdaki Yeri", *Kıbrıs Gazetesi*, 10 Şubat 2020, internet erişim adresi: (<https://www.kibris->

gazetesi.com/selnikteki-beyaz-kulenin-edebiyatimizdaki-yeri-makale,10537.html)

Eski Türkçe Gazeteler

Abdi Tevfik: “Âkif Bey”, *Bağçe Mecmuası*, Yıl: 1, Nu: 9, 16 Eylül 1324.

Ceride-i Havâdis, No: 947, 2 Muharrem 1276.

Malumat, Sayı: 1523, 21 Ağustos 1901.

Hakkı Tarık: *Tanîn*, 11 Haziran 1911.

Hakkı Tarık: “Beşçınar’da”, *Tanîn*, 12 Haziran 1911.

Kitap ve Makaleler

ANASTASSIADOU, Meropi: *Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik*, Çev.: Işık Ergüden, İstanbul 2001.

ASLAN, Celal: “Bahçe Dergisi (1908-1910)”, *Bilig*, S. 47, Güz/2008.

ASTREINIDOU, Pelagia - THEOLOGİDOU, Kleopatra: “The Gardens of Pas-haé: An Example, of Imaginative Architecture in Thessaloniki in the Time of Eclecticism”, *Archaiologia*, 7, May 1983.

AVCI, Yasemin: *Osmanlı Hükümet Konakları: Tanzimat Döneminde Kent Mekânında Devletin Erki ve Temsili*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2017.

BERKES, Niyazi: *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 15. baskı, İstanbul 2010.

Cevdet Paşa: *Tezâkir*, 13-20, Haz.: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

CUNBUR, Müjgân: “Ömer Seyfettin’in Hayatı ve Eserleri”, *Doğumunun Yü-züncü Yılında Ömer Seyfettin*, AKDITYK Yay., Ankara 1992.

ÇAKILCI, Diren: “Unutulmuş Bir Seyâhat-i Hümâyün: Sultan Abdülme-cid’in Selanik Ziyareti”, *Tarih Dergisi*, S: 65, (2017/1), İstanbul 2017.

ÇELEBİ, Mevlüt: *Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati*, Akademi Kitabevi, İzmir 1999.

DUMONT., P.: “A Jewish, Socialist and Ottoman Organisation: The Workers’ Federation of Salonica”, *Socialism and Nationalism in the Ottoman Empire, 1876-1923*, London 1994.

ERCAN, Hakan: *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kentlerinde Kent Meydanı ve Millet Bahçeleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü-Yakınçağ Tarihi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli 2018.

GÖKALP, Ziya: *Genç Kalemler ve Türk Yurdu Yazıları*, Haz.: Ali Duymaz, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2019.

GÖKALP, Ziya: *Türkçülüğün Esasları*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2019.

GÜRBÜZ, Elif: *Tarih İçerisinde İstanbul’daki Mesire Olgusu ve Mesire Alan-larının Geçirdikleri Değişimin Kağıthane Mesiresi Örneği Üzerinden İrdelenme-si*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yük-sek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

GÜRKAŞ, Tayfun: *Erken Cumhuriyet Türkiyesi’nde Kamusal Yeşil Alanın Doğuşu*, Y.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2003.

KARAESMEN, E.: “Büyük Gaudi’de Büyük Kutlamalar: Giriş-Mekân ve Yapı Kavramının Üzerine Genel Bir Hatırlatma”, *Mimarlık Dergisi*, Sayı: 314, İstanbul Kasım-Aralık 2003.

KONUK HALAÇOĞLU, Neval: *Tanzimat Sonrası, Osmanlı Rumeli Vilayetleri Hükümet Konaklarında İdeoloji ve Erk’in Mimari Temsili (1839-1922)*, Atılım Üniversitesi Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi-Mimarlık Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018.

KONUK HALAÇOĞLU, Neval: “19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi’nde Rumeli’de İshahane/Sanayi Mektebi Binaları”, *10. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi, 3-4 Aralık 2016, Samsun*, Samsun 2017.

MAZOWER, Mark: *Selanik: Hayaletler Şehri (1430-1950)*, Çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2007.

MEMLÜK, Yalçın: “Bulvarın Yeşil Parçaları”, *Cumhuriyet Devrimi’nin Yolu: Atatürk Bulvarı*, Ed. H. Çağatay Keskinok, Koleksiyoncular Derneği Yayını, Ankara 2009.

NERMİ, M.: “Ziya Gökalp ile İlgili Anılar”, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 19-20, 1964.

NUHOĞLU KOYUNOĞLU, Arzu - BALİN-TAN, Elif: “Türkiye Tasarım Kronolojisi Peyzaj”, *İstanbul: 3, İstanbul Tasarım Bienali, 22 Ekim-20 Kasım 2016*. Ömer SEYFETTİN, *Seçme Hikayeler*, Tekin Yayınevi, 2005.

ÖZYALVAÇ, Ş. Pınar, “Tanzimat Dönemi Reformlarında Mekân Sorunu ve Çözüm Arayışları”, *Osmanlı Modernleşmesi, Reform Çağında Çözüm Arayışları*, Kitap Yayınevi, s. 163-196.

RODRÍGUE and STEIN, Aron - Sarah ABREVAYA: *A Jewish Voice from Ottoman Salonica: The Ladino Memoir of Sa’adi Besalel a-Levi*, Çev. Isaac Jerusalemi, Stanford University Press, California 2012.

SELVİ ÜNLÜ, Tülin: “Cumhuriyet Modernleşmesi ve Mersin’de Kamusal Mekana Etkisi”, *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu’na Armağan 14-16 Kasım 2012*, Ankara 2012.

ŞENYURT, Oya: “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı’nın Son Dönemlerinde “Gezinti”nin Mekânları ve Millet Bahçeleri”, *Mimarlık ve Yaşam Dergisi, Journal of Architecture and Life*, 3 (2), 2018.

TANYELİ, Uğur: “Kamusal Mekân-Özel Mekân: Türkiye’de Bir Kavram Çiftinin İcadı”, *Genişleyen Dünyada Sanat, Kent ve Siyaset: 9. Uluslararası İstanbul Bienali, 16 Eylül-30 Ekim 2005*, İstanbul 2005.

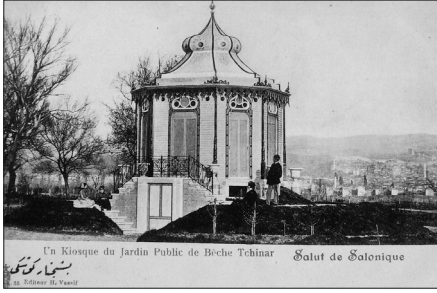
TOLEDANO, E.: *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*, Part I, Princeton 1998.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya: *Kırk Hayatlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018.

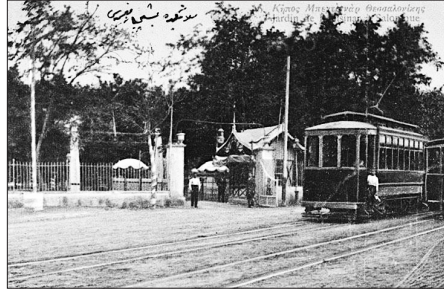
Yahya KEMAL: *Çocukluğum, Gençliğim, Siyasi ve Edebi Hatıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1999.

YAZICI, Nesimi: “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyahati Sırasındaki Deniz Yolculuğu (Haziran 1911)”, *2. Turgut Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Uluslararası Sempozyumu (1-4 Kasım 2013)-Bildiriler*, II, Bodrum 2015.

YEROLYMPPOS, Alexandra: “Kozmopolit Bir Kentleşme”, *Selânik 1850-1918*, Der.: Gilles Veinstein, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 199-211.

Resim-1:
Selanik Beşçınar Bahçesi Köşkü'nün
genel görünüşü
(Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Resim-2:
Selanik Beşçınar Bahçesi'nin
Ana Kapısı ve Görevli Köşkleri
(Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Resim-3:
19 Ağustos 1324 (1 Eylül 1908) Tarihli Beşçınar Bahçesi
(Foto: Anonim)

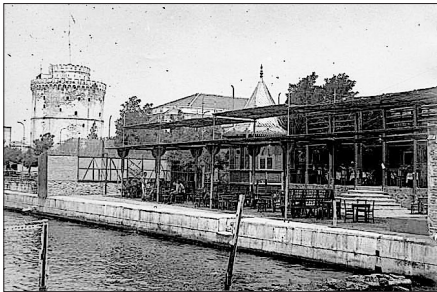
Resim-4:
Beşçınar Bahçesi'ndeki Peyzaj ve Aydınlatma
(Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Resim-5:
Beyaz Kule Bahçesi'nin Genel Görünüşü
(Neval Konuk Halaçoğlu Arşivi)

Resim-6:
Beyaz Kule Bahçesi ve Orduevi
(Fransız Arşivi: Opérateur T; Dubray, 1917.07)

Resim-7:
Beyaz Kule Bahçesi ve Orduevi
(Fransız Arşivi: Opérateur T; Dubray, 1917.07)

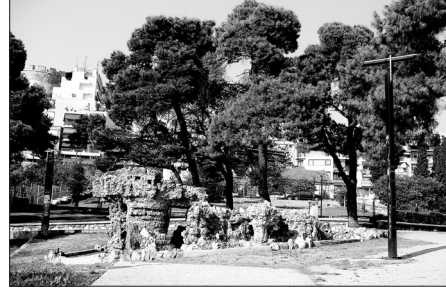

Resim-8:
Paşa Bahçeleri'nin Genel Görünüşü
(Neval Konuk, 2009)

Resim-9:
Paşa Bahçeleri'nin Sarniç Kısımının Genel Görünüşü
(Neval Konuk, 2009)

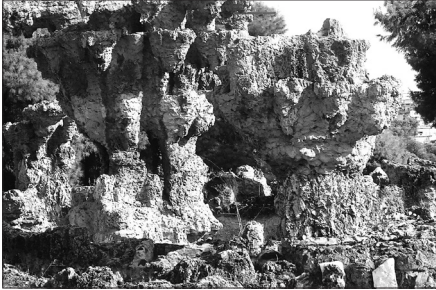
Resim-10:
Paşa Bahçeleri'nin Genel Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-11:
Paşa Bahçeleri'nin Oturma Kısımının Genel Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-12:
Paşa Bahçeleri'nin Ön Cephe Genel Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-13:
Paşa Bahçeleri'nin Detay Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-14:
Paşa Bahçeleri Çeşmesi Kitabesinin Genel Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-15:
Paşa Bahçeleri Merdivenlerinin Genel Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-16:
Paşa Bahçeleri'nde Kullanılan Taşlardan Bir Görünüşü
(Foto: Neval Konuk, 2009)

Resim-17:

Selanik (Thessaloniki) şehrinin bugünkü görünüşünü gösteren haritada bahçelerin konumları şu şekildedir:

- I- Beşçinar Bahçesi
- II-Beyaz Kule Bahçesi
- III-Paşa Bahçesi